

THEATERS UIT DE KLASSIEKE OUDHEID

De mogelijkheid om in dit nieuwe gemeenschappelijke groepsnieuwsblad THEMA bijdragen rijkelijk te illustreren grijp ik dankbaar aan om aspecten van een toneel-collectie te behandelen. Hierdoor hoop ik naast kennisoverdracht ook meer belangstelling te wekken voor een weinig gangbaar thema als drama en theater. Dat laatste verwondert mij, omdat het menselijk leven vol toneel zit, vaak niet weinig dramatisch is en elke vorm van menselijke omgang gekenmerkt wordt door spelregels. J. Huizinga heeft in zijn beroemde boek „Homo ludens” al de aandacht gevestigd op de vele spelvormen in de samenleving. Toneel is ook een aan vele regels gebonden vorm van spel, waarin de mens - net als in het leven van alledag - zich anders voordoet dan hij werkelijk is. Dat is de mens op de een of andere manier aangeboren, want kleine kinderen beginnen al heel jong ouderen te imiteren als zij bijv. vader- en moeder- en moedertje spelen. Maar er zijn ook andere redenen waarom de mens zich anders voordoet dan hij werkelijk is. Bijv. vanuit een (primitief) religieus besef om een godheid gunstig te stemmen. Zo is het theater van onze westerse cultuur ontstaan ergens in de 6e eeuw v. Chr. in Griekenland uit religieuze lofzangen en dansen, waarmee bij plechtige feestelijkheden heldendaden van goden en mythologische helden werden bezongen. Uit deze koorzangen (dithyramben) heeft door een aantal creatieve ingrepen van individuele kunstenaars de Griekse tragedie zich ontwikkeld zoals die in de 5e eeuw v. Chr. in Athene bloeide dank zij schrijvers als Aeschylus, Sophokles en Euripides.

De rol van het koor was in de eerste tragedies nog erg belangrijk en dat verklaart waarom in de oudste theaters de ruimte waar het koor optrad, de orchestra, nog zeer groot was: een ronde cirkel met voldoende ruimte om dansend en zingend de koorzangen uit te voeren. Die cirkelvorm was overgenomen van de ronde verharde dorsvloer waar men vroeger danste en zong.

Het theater van Epidaurus is het enige uit de oudheid waar deze vorm tot op heden is bewaard gebleven. (Afb. 1). Het werd begin 3e eeuw v. Chr. gebouwd en kreeg in de 2e eeuw v. Chr. de huidige omvang met een capaciteit van ca. 12.000 zitplaatsen. Prachtig van akoestiek en ligging biedt elke plaats een goed zicht op het toneel.

Tegen het einde van de 5e eeuw v. Chr. m.n. in de tragedies van Euripides, werd de bijdrage van het koor aan de dramati-

sche handeling minder en ging de oorspronkelijke rituele betekenis van het koor verloren. In de 4e eeuw v. Chr. resulteerde dit in steeds meer aandacht voor het individuele spel van de acteurs (die ook de vrouwenrollen speelden). Dit had consequenties voor de theaterbouw, want in de Hellenistische periode (ca. 330 - ca. 150 v. Chr.) werden er theaters gebouwd (of verbouwd) waarbij de scène, het gedeelte waar de acteurs speelden, werd verhoogd. Daardoor kwam er een scheiding tot stand tussen orchestra en scène, tussen koor en spelers. Omdat het koor in die tijd alle betekenis had verloren en alleen nog maar als ornament en als een soort commentaar op het toneelgebeuren fungeerde, werd de orchestra verkleind. De doorsnee werd verminderd en aan de kant van het toneel (de scène) werd een segment afgesneden, waardoor nog slechts een soort driekwart cirkel overbleef. Afb. 2 van het theater in Delphi laat die nieuwe vorm duidelijk zien. Aanvankelijk was ook hier een ronde cirkel, maar in de Hellenistische periode is dit theater verbouwd.

Voor de Romeinen die zeer vele theaters hebben gebouwd, had het toneel slechts een amusementswaarde. Voor de tragedie bleef het koor nog wel gehandhaafd, maar het trad niet langer op in de orchestra, die wel bleef bestaan, maar teruggebracht werd tot een halve cirkel, die gebruikt kon worden om ere-gasten een plaats te bieden, dan wel onder water kon worden gezet, zodat gladiatoren er zeegevechten konden nabootsen. Zo'n orchestra in vorm van een halve cirkel is te zien op afb. 3, 4 en 10. Afb. 3 toont het door de Romeinen grondig her-

bouwde theater van Dionysos Eleuthereus in Athene dat in het begin van de 5e eeuw v. Chr. in gebruik werd genomen. Toen was er een ronde orchestra met een doorsnee van bijna 30 m. In de huidige vorm is de doorsnee nog maar ca. 17 m. Van de eerste fase van het theater van Dionysos in Athene moeten we ons niet te veel voorstellen. De toeschouwers zaten tegen de berghelling van de Akropolis, waar pas in de tweede helft van de 4e eeuw v. Chr. stenen zitbanken zouden komen. Het toneel werd elk jaar voor de toneelfestivals van hout opgebouwd. Het eerste stenen bouwwerk in het heiligdom

van Dionysos, na de tempel natuurlijk, was het odeion (van odè = zang), in het latijn odeum, een vierkante stenen hal van ca. 25 bij 25 m voor muziekuitvoeringen, die Pericles ca. 434 v. Chr. liet bouwen. Deze naam werd later populair voor feestsalen, bioscopen en schouwburgen, zoals die van Zwolle, wat uit afb. 5 blijkt. Er zijn nog meer verschillen tussen Griekse en Romeinse theaters. Zo bouwden de Grieken hun theaters altijd op het terrein van een heiligdom als een duidelijke herinnering aan de godsdienstige oorsprong van het theater.

Romeinen daarentegen bouwden hun theaters overal waar hen dat goed uitkwam. Daar kwam bij dat zij in staat waren ook op vlak terrein te bouwen, omdat Romeinse architecten de techniek van de hoogbouw beheersten in tegenstelling tot de Grieken die hun theaters altijd tegen een heuvel of berghelling inrichtten.

De Romeinse theaters vormden bovendien een duidelijke architectonische eenheid, zoals op de afb. 4 en 6 te zien is. Op afb. 4, het kleine Solitheater op Cyprus, is van het toneel alleen het fundament nog zichtbaar. Vroeger stond hierop een gebouw dat net zo hoog reikte als de hoogste rij van het auditorium. Dit gebouw diende als opbergruimte, kleedkamer e.d. en vormde de achterwand van de scène. Die moeten we ons voorstellen als een majestueuze opbouw in drie ver-

6

van Aspendos in Pamphilië (afb. 6 en 9). Dit theater met een toeschouwerscapaciteit van zo'n 14.000 mensen, werd ontworpen door de architect Zeno, zoon

9

van Theodorus, tijdens de keizertijd van Marcus Aurelius (161-180) en wordt beschouwd als één van de hoogtepunten van de Romeinse architectuur.

Maar ook in Spanje, dat al in de 1e eeuw v. Chr. een Romeinse provincie werd, ligt nog een schitterend theater, dat mede dank zij het reconstructiewerk van arche-

diepingen met tal van zuilen en nissen waarin beelden van keizers en goden stonden. Deze achterwand (de zgn. frons scaenae) was een ware lust voor het oog. Het toneel werd links en rechts door een naar voren gebouwde zijvleugel afgesloten. In deze zijwanden bevond zich een toegang tot het toneel. In deze achterwand bevonden zich drie poorten die toe-

7

gang tot het toneel verleenden: een hele grote in het midden (porta regia), waardoor koningen en helden het toneel betraden, en twee terzijde daarvan, de hospitalia, waardoor de overige personages opkwamen. Afb. 7 geeft een indruk van zo'n zijvleugel van het toneel. Een indruk van zo'n hoge achterwand van het toneel, soms wel 20 tot 25 m hoog, geven de afb. 6 en 8.

8

Verder hebben de archeologen vastgesteld dat het toneel door een fraai bewerkte houten dak was overdekt. Maar de Romeinse theaters waren van meer gemakken voorzien. Zo kon het toeschouwersgedeelte met zeilen worden overdekt als bescherming tegen de zon. Mocht dat niet genoeg zijn, dan was er soms ook nog een soort sprinkle-installatie om geparfumeerd water ter afkoeling over het publiek uit te spreken.

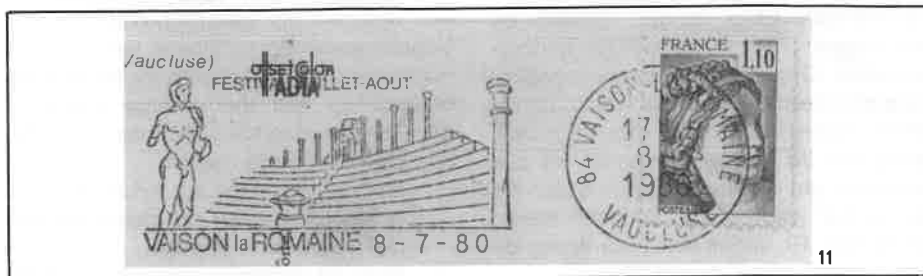
Waar de Romeinen bij de verovering van de wereld kwamen, brachten zij hun cultuur en daarmee ook hun theaters. Van vele zijn resten over. De best bewaarde bevinden zich in Turkije, met name dat

nog goed zichtbaar zijn. Behalve de afgebeelde zegel uit San Marino, gaven ook de Italiaanse en Hongaarse posteries een zegel uit waarop dit theater staat afgebeeld (Yv. 668 en Yv. 2321).

Ook in Frankrijk zijn resten van vele Romeinse theaters gevonden, die nodig waren om de Romeinen die Frankrijk bezet hielden, af en toe een verzetje te bieden. Behalve voor toneelvoorstellingen werden deze theaters ook gebruikt voor gladiatorenengevechten en gevechten met of tussen wilde dieren, zoals ook amfiteaters behalve voor sportwedstrijden en ge-

10

11

ologen een goede indruk geeft van de vroegere pracht van het toneelgedeelte: het theater van Merida in Z.W. Spanje (afb. 7), dat in eerste vorm al in 18 v. Chr. was voltooid door Agrippa, maar tijdens de keizertijd van Hadrianus (117-138) werd gerenoveerd en opnieuw opgesmukt. Alles was uitgevoerd in marmer van allerlei kleuren, overal zuilen en pilaren met daartussen talloze beelden. En dat over een breedte van doorgaans tientallen meters. De Romeinse theaters waren breed, wel 20 tot 30 m en slechts enkele meters (4 à 6) diep. Dat had natuurlijk consequenties voor de speelstijl, waarover mogelijk een ander keer meer.

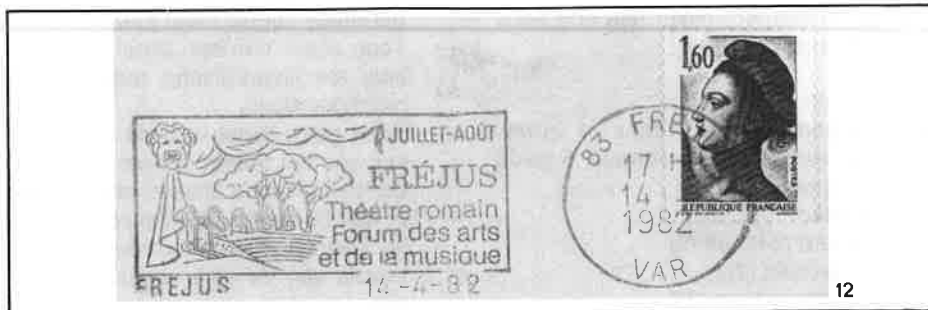
Van de vele in Italië bewaard gebleven theaters bezit dat van Taormina van Sicilië de fraaiste toneelwand. Het ligt schitterend op een heuvel en ziet uit over de zee, zoals ook uit afb. 8 blijkt. Aanvankelijk was dit een Grieks theater dat laat in de 3e eeuw v. Chr. werd gebouwd. Maar de Romeinen hebben het totaal gerenoveerd. In het midden, waar we op de afbeelding het gat zien, bevond zich de centrale middenpoort, de porta regia, terwijl links en rechts daarvan de hospitalia

vechten voor toneelvoorstellingen konden dienen.

Belangrijke theaters bevonden zich in Lyon en Vaison-la-Romaine (afb. 10 en 11), waar nog altijd een 5 à 6000 mensen een zitplaats konden vinden. Ook hier zijn van de toneelgebouwen nog slechts de fundamenten over, maar nog wel zichtbaar is daar in de grond een gleuf vlak voor de scène waarin plaats was voor een rolgordijn waarmee het toneel aan de ogen van het publiek onttrokken kon worden.

Waar het auditorium redelijk bewaard is gebleven, worden de oude theaters nog vaak gebruikt voor zomervoorstellingen of festivals. Dat is dan weer een dankbare aanleiding om, zoals zo vaak in Frankrijk gebeurt, er een stempel aan te wijden. Een voorbeeld daarvan is het minder belangrijke Romeinse theater van Fréjus, dat dank zij de Franse posteries meer bekendheid kreeg. (Afb. 12). Natuurlijk zijn er veel meer oude theaters op zegels en stempelvlagen afgebeeld, maar daarvoor is helaas in dit korte bestek geen plaats. Voor vragen en aanvullende opmerkingen blijf ik gaarne beschikbaar.

R. L. ERENSTEIN.

12